

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ ЯК НОВА ФОРМА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

COLLABORATIONISM AS A NEW FORM OF ORGANIZED CRIME IN TIMES OF WAR

Ткаченко В.В., доцент кафедри кримінально-правової політики
та кримінального права

*Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті розглядається актуальна проблема колабораціонізму в Україні як нової форми організованої злочинності в умовах війни. Автор здійснює кримінально-правовий аналіз колабораційної діяльності як нової форми організованої злочинності, що активно проявляється на тимчасово окупованих територіях України. Проаналізовано, правову природу цього явища, визначено основні форми колабораційної діяльності – вимушену, добровільну та ідеологічну – а також висвітлено підходи до правової кваліфікації відповідних дій згідно з Кримінальним кодексом України, зокрема статтею 111¹. У роботі систематизовано правові підходи до криміналізації колабораційної діяльності згідно з чинним Кримінальним кодексом України, зокрема з урахуванням змін, внесених Законом від 03.03.2022 року. Автором здійснено огляд наукових підходів вітчизняних дослідників до визначення колабораціонізму та його кримінально-правової оцінки, а також проаналізовано судову практику та статистику кримінальних правопорушень за колабораційну діяльність у 2022 – березень 2025 роках. Особлива увага приділена проблемі розмежування складів злочинів колабораціонізму та державної зради, а також недолікам правозастосування, серед яких відсутність чіткої правової кваліфікації, змагальності сторін у судовому процесі та належної оцінки доказів. Окрему увагу, автор приділяє аналізу судової практики, проблемам правозастосування, зокрема дублюванню норм, відсутності чіткого розмежування між суміжними статтями та неузгодженості в обранні заходів покарання. Висвітлено статистичні дані щодо кількості вчинених правопорушень за 2022–2025 роки, що свідчать про зростання злочинної активності в цій сфері та потребу в посиленні протидії. Автор статті, зазначає певні рекомендації щодо протидії колабораціонізму, як: удосконалити законодавче визначення колабораціонізму, щоб уникнути дублювання норм та посилити міжнародну співпрацю у документуванні злочинів та притягненні колаборантів до відповідальності. Стаття містить аналіз колабораціонізму та рекомендації щодо протидії, що робить її актуальною в умовах сьогодення.

Ключові слова: колабораціонізм, організована злочинність, кримінальні правопорушення, війна, протидія.

The article deals with the topical issue of collaborationism in Ukraine as a new form of organized crime in wartime. The author provides a criminal law analysis of collaboration as a new form of organized crime which is actively manifested in the temporarily occupied territories of Ukraine. The author analyzes the legal nature of this phenomenon, identifies the main forms of collaboration – forced, voluntary and ideological – and also highlights the approaches to the legal qualification of relevant actions under the Criminal Code of Ukraine, in particular, Article 111¹. The work systematizes legal approaches to criminalization of collaboration activities under the current Criminal Code of Ukraine, in particular, taking into account the amendments introduced by the Law of 03.03.2022. The author provides an overview of the scientific approaches of domestic researchers to the definition of collaborationism and its criminal law assessment, and also analyzes the case law and statistics of criminal offenses for collaboration in 2022 – March 2025. Particular attention is paid to the problem of distinguishing between the crimes of collaboration and treason, as well as to the shortcomings of law enforcement, including the lack of clear legal qualification, adversarial nature of the parties in the trial, and proper assessment of evidence. The author pays special attention to the analysis of judicial practice, problems of law enforcement, in particular, duplication of norms, lack of clear distinction between related articles and inconsistency in the choice of punishment. The author highlights the statistical data on the number of offenses committed in 2022–2025, which indicate an increase in criminal activity in this area and the need to strengthen counteraction. The author of the article notes certain recommendations for countering collaborationism, such as: improving the legislative definition of collaborationism to avoid duplication of norms and strengthening international cooperation in documenting crimes and bringing collaborators to justice. The article contains an analysis of collaborationism and recommendations for counteraction, which makes it relevant in today's context.

Key words: collaborationism, organized crime, criminal offenses, war, counteraction.

На сьогодні проблема колабораціонізму в Україні є надзвичайно болючою та нагальною. Питання колаборації та пошук оптимальних шляхів її вирішення з перших днів окупації українських земель перебувають у центрі уваги, як у представників законодавчих органів, так і серед представників виконавчої гілки влади. Розповсюдження колабораційної діяльності на тимчасово захоплених та відчужених окупантом територіях України, викликано застосуванням різноманітних методів ведення гібридної війни з боку держави-агресора. Водночас, у формуванні загальнодержавної політики й досі не віднайдена найкраща модель правового впливу на тих громадян України, які співпрацюють з окупантами.

З огляду на вищезазначене, виникає необхідність у ґрунтовному дослідженні проблеми колабораціонізму як нової форми організованої злочинності з різних правових точок зору, зокрема, в контексті кримінального права.

Мета дослідження полягає у кримінально-правовому аналізі колабораціонізму як нової форми здійснення організованої злочинності в умовах війни.

Правові аспекти колабораціонізму були предметом дослідження таких вчених, як: В. Гацелюк, Є. Письменський, О. Кравчук, В. Кубальський, К. Янішевська, А. Політова, О. Гончаренко та інші.

Варто зазначити, що поняття «колабораціонізм» з'явилося значно пізніше, ніж саме явище, що супроводжує людство з часів війни. У перекладі з французької (collaboration – співпраця, взаємодія) воно трактує добровільну, усвідомлену співпрацю з окупаційною адміністрацією та надання їй різноманітної підтримки. Автором цього терміну прийнято вважати маршала Філіпа Петена, зазначивши, що «колабораціонізм» не носить негативного змісту, навпаки, він обумовлює необхідність добровільної співпраці держави з окупантами.

Термін «collaboration» в англійській мові часто використовується у нейтральному значенні співпраці. Водночас, він застосовується для позначення ідеологічно вмотивованої підтримки окупаційної влади елітами. Під час війни, цей термін набуває переважно негативного забарвлення. Відповідно до цього сформувався підхід, які надають змістовну характеристику терміну та виокремлюють критерії для його аналізу.

Згідно з точкою зору Є. Письменського, колабораціонізм у вузькому сенсі – це співпраця з окупантом на захопленій території. На думку дослідника, будь-яка форма співпраці з ворогом вважається зрадою, або її визначають як «співробітництво» у вузькому розумінні, в іншому випадку виникає колізія [1, с. 119].

В. Гацелюк виділяє ряд обставин, які спричинили поширеність колабораційної поведінки на тимчасово окупованих територіях, серед яких: 1) зовнішні фактори (довгострокова планова підготовка до окупаційних дій); 2) внутрішні фактори (особливості суспільно-політичного розвитку повоєнної України); 3) історико-ідеологічний фактор (пережитки пострадянського суспільства та прихильність до радянських наративів) [2, с. 96].

Отож, вивчення загальних теоретичних засад колабораціонізму, його поділу на види є актуальним завданням, адже аналіз обраної теми в умовах воєнного стану та збройної агресії дозволить глибше пізнати це явище – що, своєю чергою, дасть можливість визначити можливі механізми протидії та боротьби з ним. Виокремлюють декілька видів колабораціонізму, як:

- вимушений колабораціонізм – це реалізація співпраці з окупаційною адміністрацією не з власної волі;
- добровільна колаборація – це різновид колабораційної поведінки, що проявляється у добровільній взаємодії людей з державою-агресором. Це відбувається на підставі особистих переконань і бажання завдати шкоди державній незалежності та територіальній цілісності власної країни;
- ідеологічний колабораціонізм – це різновид колабораційної діяльності, що об'єднує попередні форми колаборації. Адже виникає вимушено з огляду на ідеологічні переконання, але також містить добровільну участь у конкретних діях [3].

Згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 року було внесено зміни до Кримінального кодексу України (далі – КК України), зокрема, доповнено статтею 111¹ [4]. Зазначимо, що колабораційна діяльність – це вчинення громадянином України дій, спрямованих на сприяння державі-агресору, її окупаційній адміністрації або збройним формуванням, зокрема: публічне заперечення збройної агресії проти України або визнання окупації; зайняття посад у незаконних органах влади, судах або правоохоронних структурах на окупованих територіях; пропаганда на користь агресора в освітніх закладах; передача матеріальних ресурсів окупаційним формуванням; організація політичних заходів на підтримку агресора; участь у незаконних збройних формуваннях або допомога їм у бойових діях проти України.

Згідно статистичної інформації Офісу генерального прокурора, охарактеризовано загальну кількість вчинених кримінальних правопорушень пов'язаних з колабораційною діяльністю за період 2022 – березень 2025 роки [5] (рис. 1).

Зауважимо, що статистична інформація демонструє різке зростання у 2023 році та стабілізацію у 2024 році. Це може бути пов'язано з активізацією окупаційних адміністрацій на тимчасово окупованих територіях та посиленням роботи правоохоронних органів щодо виявлення та документування злочинів.

Розглянемо, кримінальні правопорушення за колабораційну діяльність, вчинені окремими категоріями осіб, провадження за якими закінчені [5] (рис. 2).

Проаналізувавши статистичну інформацію, зазначимо, що колабораційна діяльність вчинялася різними категоріями осіб, що свідчить про різноманітність форм та мотивацій таких злочинів. Насамперед, значне зростання у 2023–2024 роках може свідчити про те, що: колабораційна діяльність стала частиною рецидивної злочинності; різке збільшення вчинених кримінальних правопорушень групою осіб у 2023 році може бути пов'язаний із масовим вербуванням окупантами місцевого населення, а зниження у 2024 – із посиленням контролю з боку СБУ.

Охарактеризуємо, склад кримінального правопорушення за колабораційну діяльність. Об'єктом злочину

Обліковано кримінальних правопорушень

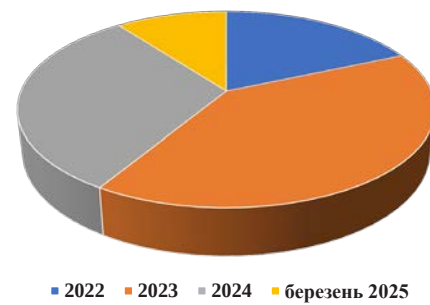

Рис. 1. Обліковано кримінальних правопорушень за колабораційну діяльність (2022 – березень 2025 роки)

Кримінальні правопорушення за колабораційну діяльність, вчинені окремими категоріями осіб, провадження за якими закінчені

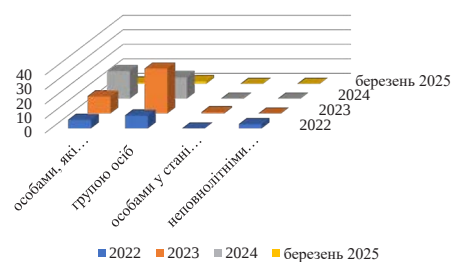

Рис. 2. Кримінальні правопорушення за колабораційну діяльність, вчинені окремими категоріями осіб, провадження за якими закінчені (2022 – березень 2025 роки)

є національна безпека України переважно у сфері державної безпеки, інформаційній, економічній, науково-технологічній і воєнній сферах. Суб'єктивна складова колабораційної діяльності полягає у свідомому намірі: особа усвідомлює, що її дії шкодять внутрішній та зовнішній безпеці, а також інтересам України. Щодо мотивів правопорушника, вони можуть бути надзвичайно різними. Це може бути особиста вигода, бажання помститися, або ж ідеологічні переконання, навіть вимушеність. Стосовно інших аспектів, детальний аналіз відповідної статті Кримінального кодексу України дозволяє виокремити суб'єкта колабораційної діяльності – фізичну осудну особу віком від 16 років, яка є громадянином України. Кардинально інша ситуація складається з об'єктивною стороною деяких видів злочинів, наприклад, державної зради. Наведемо приклад: «свідомий перехід громадянина України, який перебуває на окупованій території, на бік держави-окупанта з наданням їй допомоги, а також її представникам, зокрема організаціям незаконно створених органів управління, у веденні підпільної діяльності проти України під час окупації». У такому разі існує схожість між складами злочинів державної зради та колабораціонізму, що може призвести до ухилення зрадників від суворішого покарання та ускладнює чітке розмежування цих злочинів.

Звернемо, увагу на судову практику щодо розмежування кримінального правопорушення за колабораційну діяльність від інших суміжних правопорушень.

Станом на 01 січня 2025 року у Єдиному державному реєстрі судових рішень зареєстроване 23 238 рішень у справах по статті 111¹ КК України [7].

Дублювання ознак злочинів, як і брак ясності у розмежуванні між статтями 111¹, 111² та 436² Кримінального кодексу України, теж стає причиною невідповідності та різноманітного призначення покарань. Правоохоронні

органи одну й ту саму діяльність кваліфікують залежно від обставин: в одному випадку – за статтею, де передбачена відповідальність за менш серйозний злочин з м'якшим покаранням, а в іншому – за статтею, яка встановлює відповідальність за тяжкий злочин, що включає більш суворе покарання, аж до позбавлення волі на тривалий строк [8].

У практиці розгляду статей 111¹ та 111² КК України прослідковується обвинувальний ухил. Зокрема, встановлено лише два виправдовувальні вироки за обома статтями, а також лише один розгляд в апеляційній інстанції, що був ініційований стороною захисту і передбачав покарання м'якше, ніж у першій інстанції. Крім того, стороною захисту у цій категорії справ відзначаються застосування тримання під вартою як майже виключний запобіжний захід без урахування ризиків, відсутність змагальності сторін, низький поріг доказування, а також прийняття недостатніх доказів. Уваги потребує врахування документів, виданих окупаційними органами влади, як належного доказу в даній категорії проваджень, враховуючи наявну державну політику щодо невизнання таких документів. Численні справи щодо дописів у соцмережах, попри вимогу «публічності» у частині першій статті 111¹ та відсутності такої вимоги у статті 436² КК України [7].

Переважає більшість розглянутих за статтею 111¹ КК України справ стосуються частин, які передбачають відповідальність за проступки, зокрема частин першої та другої. Таке співвідношення може свідчити про відсутність стратегії кваліфікації справ за цією категорією злочинів. Відсутність достатніх ресурсів призводить, зокрема, до зниження якості розслідування, коли, наприклад, через значне навантаження слідчі здійснюють мінімально необхідні слідчі дії і не вивчають докази більш ретельно та детально, що впливає на якість провадження.

Розглянемо, обвинувальний вирок за статтею 111¹ КК України, зокрема: «на початку січня 2024 року Нікольський відділ Маріупольської окружної прокуратури Донецької області направив до суду обвинувальний акт стосовно громадянки України. Її дії було кваліфіковано за ч. 2 ст. 110 КК України, як вчинення навмисних дій з метою зміни меж території та державного кордону України, порушуючи порядок, встановлений Конституцією України, за попередньою змовою групою осіб, а також за ч. 2 ст. 28, ч. 5 ст. 111¹ КК України, як участь в організації незаконного референдуму на тимчасово окупованій території, за попередньою змовою групи осіб. Згідно з матеріалами кримінальної справи, громадянка України брала участь у якості «депутата народної ради ДНР» у позачерговому засіданні так званої «народної ради ДНР». Під час цього засідання було винесено на розгляд та односторонньо ухвалено так званої «Закон «Про референдум Донецької Народної Республіки щодо питання про входження до складу РФ на правах суб'єкта РФ». При цьому, згадана громадянка України, діючи навмисно, за попередньою змовою групи осіб, з метою зміни меж території та державного кордону України, порушуючи порядок, встановлений Конституцією України, як «депутат народної

ради ДНР», особисто схвально проголосувала за його прийняття, піднявши руку. Суд вживав заходів для виклику обвинуваченої задля забезпечення доступу до правосуддя, у зв'язку з чим її викликали на судові засідання в порядку ст. 323 КПК України: повістки про виклик публікували у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження – у газеті «Урядовий кур'єр», на офіційному веб-сайті Дзержинського міського суду Донецької області в мережі «Інтернет» та на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора. Таким чином, розглянувши кримінальне провадження в межах пред'явленого обвинувачення, оцінивши досліджені в судовому засіданні докази з погляду належності, допустимості, достовірності, а їх сукупність – з погляду достатності та взаємозв'язку, суд дійшов висновку, що обвинувачена винна у вчиненні вказаних вище кримінальних правопорушень, у зв'язку з чим призначив їй покарання у вигляді позбавлення волі на строк 12 (дванадцять) років, з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади, державного управління, місцевого самоврядування, пов'язаних з наданням публічних послуг, виконанням організаційно – розпорядчих та адміністративно – господарських функцій строком на 15 (п'ятнадцять) років, з конфіскацією всього належного їй на праві власності майна» [9].

Таким чином, як бачимо, колабораційна діяльність в Україні залишається серйозною загрозою, але Україна системно протидіє їй на всіх рівнях.

У статті досліджено феномен колабораціонізму як соціально-правового явища, сучасні форми та правові наслідки в умовах збройної агресії РФ проти України. Встановлено, що колабораціонізм має різноманітні прояви – від вимушеної співпраці з окупантами до ідеологічно мотивованої зради, що потребує чіткої класифікації та правової кваліфікації.

Аналіз статистики Офісу Генерального прокурора (2022 – березень 2025 рр.) показав динаміку зростання кількості кримінальних проваджень за статтею 111¹ КК України, що свідчить про систематизацію боротьби з цим явищем. Однак, при кваліфікації колабораціонізму, судова практика виявляє проблеми, такі як: неоднозначність розмежування між колабораціонізмом, державною зрадою та посяганням на територіальну цілісність; неякісне розслідування через перевантаження правоохоронних органів. Тому для підвищення ефективності протидії даному кримінальному правопорушенню, необхідно: удосконалити законодавче визначення колабораціонізму, щоб уникнути дублювання норм; посилити міжнародну співпрацю у документуванні злочинів та притягненні колаборантів до відповідальності.

Проте, подолання колабораціонізму в Україні вимагає не лише репресивних заходів, але й усвідомлення його соціальних причин – від пострадянських наративів до економічної залежності окупованих територій. Подальші дослідження варто зосередити на превентивних механізмах, зокрема інформаційній протидії пропаганді та реінтеграції постраждалих громад.

ЛІТЕРАТУРА

1. Письменський, Є. Колабораціонізм у сучасній Україні як кримінально-правова проблема. *Law of Ukraine/Pravo Ukraini*, 2020, (12). С. 116–128.
2. Гацелюк В.О. Криміналізація суспільно небезпечних діянь протягом дії Кримінального кодексу України 2001 року: останні сюжети на фоні загальної палітри законодавчих рішень. Київ: ВАІТЕ, 2021. 228 с.
3. Долгорученко Д. Колабораціонізм як феномен війни та наукове поняття в межах історико-правових досліджень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. № 56. С. 16–19. URL: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.56.4>
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 03.03.2022 року № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text> (дата звернення: 04.04.2025)
5. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Статистика Офісу генерального прокурора. URL: <https://gpr.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovanii-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 04.04.2025)
6. Гончаренко О. Проблеми інституційного визначення терміна колабораціонізму, його видів та ознак у сучасній вітчизняній історіографії. Військово-історичний меридіан. URL: www.vim.gov.ua/pages/_journal_files/23.05.2019/pdf/VIM_23_2019-5-24.pdf (дата звернення: 05.04.2025)
7. Аналітичний звіт «Колабораційна діяльність та пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його удосконалення за 2023 рік. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/10/colaboration_web_ukr-1.pdf (дата звернення: 05.04.2025)
8. Кримінальний кодекс України: Кодекс від 05.04.2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 06.04.2025)
9. Відносно громадянки України, яка обвинувачувалася у колабораційній діяльності, 02 липня 2024 року проголошено обвинувальний вирок. Дзержинський міський суд Донецької області. URL: <https://dgm.dn.court.gov.ua/sud0512/pres-centr/news/1631837/> (дата звернення: 06.04.2025)